

АРХІКНЯЗ ВІЛЬГЕЛЬМ ГАБСБУРГ (ВАСИЛЬ ВИШИВАНИЙ) І УКРАЇНА

Олександр ЗОРЬКА,
проректор з наукової роботи
КДАВТ ім. гетьмана П. Коняшевича-Сагайдачного,
кандидат педагогічних наук

Юрій ВОЗНЮК,
воєнний історик,
відповідальний секретар журналу «Воєнна історія»,

Вільгельм Франц фон Габсбург-Лотрінген (Василь Вишиваний) – український військовий діяч, політик, дипломат, поет, австрійський архікняз (ерцгерцог), полковник Легіону Українських Січових Стрільців. Вільгельма Габсбурга знали в Україні як Василя Вишиваного, під ім'ям, яке йому

дали українські вояки під час Першої Світової Війни. Він вважався одним із неофіційних претендентів на український трон в разі утворення монархічного ладу. Хоча він сам офіційно ніколи не проголосував свої наміри бути українським монархом і навіть не мав для цього можливостей, Василь про-

Василь Вишиваний

славився своїми військовими та дипломатичними здібностями, поезією і любов'ю до України.

Вільгельм фон Габсбург народився 10 лютого 1895 року в родинному маєтку австрійських архікнязів Габсбургів-Лотаринзьких, що знаходився близько м. Пули (сучасна Хорватія) в Адріатичному морі на острові Люсін у тогочасній австро-угорській провінції Істрія.

Вільгельм фон Габсбург походив із відомого австрійського імператорського роду Габсбургів. Родинною гілкою роду, до якої належали батьки Вільгельма, була династія Габсбургів-Лотаринзьких. В цій поєднаніся дві гілки європейської знаті – Габсбургів і Лотарингів.

Батьком Вільгельма Габсбурга був австрійський архікнязь (ерцгерцог) Карл Стефан Австрійський (1860–1933) – син Карла

Фердинанда Австрійського й Елізабети Франциски Австрійської.

Його мати – австрійська архікнягиня Марія Терезія Австрійська-Тосканська (1862–1933) була дочкою архікнязя Карла Сальватора Австрійського-Тосканського та Марії Імакуляти Борбонської. Вільгельм Франц був наймолодшою дитиною з шести в родині Марії Терези і Карла Стефана Габсбургів-Лотаринзьких.

Родина жила певний час в Пулі, де народилися всі діти. Оскільки мати Вільгельма походила з італійського роду, в сім'ї спілкувалися італійською мовою. Завдяки батьку Карлу Стефану діти навчилися німецької. Вдома їх навчали приватні вчителі – крім загальної шкільної програми дітей вчили трьох мов: італійської, французької, англійської. За власним свідченнями Вільгельма, в дитинстві він захоплювався німецькими поетами Г. Гайне, Ленава, а також італійськими П. Метастазіо, Данте, Петrarкою, Боккаччо та іншими.

Батько Карл Стефан був адміралом австрійського військово-морського флоту і часто брав дітей, особливо хлопців, у подорожі по Адріатичному морю, на узбережжі якого розташовувався Полі. Впродовж шести років, починаючи з десятилітнього віку, Вільгельм подорожував по світу разом зі своїми братами і батьком. Вони відвідали багато країн Європи, побували в Африці, Америці, Азії.

Проте невдовзі його батько полишив службу у ВМС Австро-Угорщини. У цього виникли суперечки з керівництвом збройних сил щодо реструктуризації флоту, і на знак протесту він пішов у відставку. Було прийнято рішення переїхати в родинний маєток у м. Живець, Західна Галичина (сучасна Польща), який його родина отримала у спадщину від архікнязя Альбрехта Фердинанда Габсбурга. Родина Габсбургів-Лотаринзьких провела там решту свого життя.

З 1905 року Вільгельм Франц навчався у Віденському училищі, яке він закінчив у 1912. Наступного року Вільгельма і його

брата Лео відправили на навчання до військової академії в австрійському місті Вінер-Нойштадт. Такий крок батьків був досить незвичним, оскільки діти імператорської родини зазвичай автоматично отримували офіцерські звання в армії Австро-Угорщини. Однак у родині архікнязя Карла Стефана дітей виховували у спартанському дусі – батьки хотіли, щоб в академії вони не відрізнялися від інших і, не маючи нічого зайвого, мешкали в загальній кімнаті з усіма курсантами.

Навчання Вільгельмові давалося доволі легко. В академії він вперше самостійно познайомився із працями Каутського, Ніцше та інших філософів. Окрім військової справи, Вільгельм вивчав літературу та мови, серед яких обрав вільним факультативом українську.

Його знайомство з українською культурою почалося ще в Живці, де українців було не так багато. З власної ініціативи Вільгельм подорожував Гуцульщиною іногніто протягом 40 днів. В цей час він мешкав разом із селянами і подорожував Карпатськими горами. Навчаючись в академії, Вільгельм почав серйозно цікавитися українською культурою – вивчав мову, читав книжки українських письменників та поетів, захоплювався творами Франка, Федьковича, Стефаника, Шевченка та ін. Зокрема, першою українською книгою, з якою він ознайомився, була «Мала Історія України» Грушевського. Цю книгу Вільгельм прочитав ще взимку 1915 року з допомогою одного українського солдата з його сотні на прізвище Пришляк. Згодом просте зацікавлення українською культурою переросло в участь у політичному житті українців Австро-Угорщини.

У лютому 1915 року Вільгельм Габсбург закінчив військову академію, отримав звання лейтенанта австрійської армії і був відправлений до 13-го полку уланів.

Ця військова частина формувалася переважно з українців Золочівського повіту (нинішньої Львівської області). Вільгельма

виявляв неабияку прихильність до українців. Під його командуванням та з його ініціативи сотня Вільгельма повністю українізувалася – з її складу були вилучені поляки й угорці, місце яких заступили винятково українці. Усі вояки мали синьо-жовті відзнаки на уніформі. У війську мала місце своєрідна трансформація поглядів і свідомості Вільгельма Габсбурга: він не тільки досконало опанував українську мову, але й почав вважати себе українцем разом зі своїми солдатами-українцями. Він заохочував своїх підлеглих до активного національного самовизначення, стверджуючи, що «коли я признаюся до українського народу, то і вони можуть сміло це робити». Один із його солдатів-українців подарував Вільгельму вишиту сорочку, яку він почав відкрито носити як в полку, так і поза ним. За це, а також за його патріотизм і любов до України, його прозвали у полку Василем Вишіваним. Братерство і приемні спогади про службу з українцями Василь проніс крізь більшу частину свого життя і навіть пізніше присвятив своїм бойовим товаришам збірку віршів і підписався під нею не як Габсбург, а як Василь Вишіваний.

Вишіваний писав: «Моя сотня, зложеня тільки з українців, безумовно мала національну українську свідомість, але боялася виявляти її, бо тоді кожного українця уважали політичне підозрілим. Між собою жили в згоді. Старшини в сотні були самі німці (був один поляк, але я усунув його). Страх українців перед переслідуванням доходив до того, що деякі признавалися до польської народності. За це я лаяв страшенно і казав їм, що коли я признаюся до українського народу, то і вони можуть це сміло робити. Це помогало.

Військова і моральна вартість моєї сотні представлялася дуже добре. Щодо моралі тих людей, то вона, як я сказав, дуже висока. Говорю це на підставі порівняння з жовнірами інших народів. Одну тільки хибу має український жовнір: він занадто добродушний і в тім уступає перед жовнірами

інших народів, які знаю. На цю надмірну добродушність українського жовніра, яка доводить його до того, що він, навіть покривдженій, не протестує і не жалується, не міг я спокійно дивитися. Я просто підбурював їх в таких випадках.

Українці люблять співати. Я люблю слухати, як вони співають. Обов'язково казав я співати «Не пора», «Ще не вмерла Україна», «Верховине» і «Над Прутом у лузі». Я особисто і по товариськи говорив їм про гноблення України Росією, ніколи при тім не підчеркуючи, що в Австрії інакше, боуважав це не смачним. За таке відношення до Австрії мусів я раз навіть ставати до рапорту. Я при рапорті заявив відверто, що почиваю себе українцем і інтереси України для мене на першім місці».

За законами Австро-Угорщини, кожен член імператорської сім'ї по досягненні 21-річного віку автоматично ставав членом сенату країни. Таким чином, у 1916 році Вільгельм Габсбург став членом парламенту і налагодив там контакти з українськими депутатами, зокрема з головою Української Парламентарної Репрезентації Євгеном Петрушевичем. Для українських політиків у Відні підтримка члена імператорської сім'ї виявилася справжнім благословенням. За протекції архікнязя вдалося призначити міністром охорони здоров'я країни українця Івана Горбачевського.

Згодом Вільгельм познайомився з провідними українськими політиками Австро-Угорщини – Костем Левицьким, Євгеном Олесницьким та Миколою Васильком. Вони, безумовно, підтримували ідею утворення українського коронного краю в межах Австро-Угорської імперії, а допомога і протекція члена імператорської родини наближала їхні мрії до здійснення. Сам Олесницький вважав залучення архікнязя до української справи найбільшим успіхом українських політиків. Передусім, головною проблемою і завданням українців Австро-Угорщини була нейтралізація польського впливу на політику в Галичині, усунення

поляків з керівних посад, українізація освіти і, зокрема, відкриття Українського університету у Львові. Також розглядалося питання об'єднання Буковини з Галичиною в одну провінцію або коронний край, де переважало б українське населення. Проте довгий час вирішення українських проблем не було першочерговим завданням для центрального уряду, тому навіть протекція молодого Габсбурга не мала відчутного впливу на зміну традиційного політичного курсу імперії.

Одним із проявів української політичної активності в Австро-Угорщині було формування легіону Українських Січових Стрільців у 1914 році. З поразкою Росії навесні 1918 Вільгельма Габсбурга призначено командиром австрійської «Групи архікнязя Вільгельма», до якої входив і курінь УСС. За Берестейським мирним договором загони німецьких та Австро-Угорських військ також були передислоковані в Україну – серед них і загони Січових Стрільців.

1 квітня 1918 року Вільгельм Габсбург перейняв командування УСС біля Херсону. Перебуваючи на півдні України, він не тільки оберігав легіон УСС від розформування, якого жадали як в Україні, так і в Австрії, але проводив на чолі цього загону напрочуд незалежну політику підтримки українських сил. За його власним визнанням, він не лише не бажав брати участь у реквізиціях збіжжя у мирного населення, але й відверто відмовлявся придушувати народні повстання, які спалахували повсюди у відповідь на репресії окупаційної влади. Прихильність місцевого населення до архікнязя Вільгельма зросла до такої міри, що це викликало занепокоєння гетьмана Павла Скоропадського – ставленника Німеччини в Україні. Він відчував конкуренцію з боку Габсбурга і навіть мав агентурні дані, що навколо нього гуртується опозиція влади гетьмана. Від Скоропадського до німців було направлено декілька скарг, а ті в свою чергу вимагали від Віднія більшого контролю над поведінкою члена імператорської

сім'ї. Підкорившись тиску Німеччини, австро-угорська влада намагалася всіляко обмежити діяльність архікнязя в Україні. Невдоволення Відня досягло такої міри, що Вільгельма Габсбурга було відклікано до столиці, де він мусив давати пояснення у зв'язку із численними доносами. Незважаючи на опір своїй діяльності, а також на нові спроби ліквідувати УСС, молодому архікнязеві вдалося відстояти цей український підрозділ і по поверненні в Україну знову очолити його.

Побоювання Скоропадського щодо Габсбурга виявилися небезпідставними. У травні 1918 року серед соціалістів Одеси виник задум підняти повстання проти влади Скоропадського і проголосити Габсбурга-Вишневаного новим гетьманом. На таємній нараді соціалістичних партій та представників УСС було вирішено дати запит архікнязеві стосовно його участі у повстанні. У випадку його згоди планувалося почати підготовчу роботу для заколоту в Києві. Однак сам Габсбург не був до цього готовий і мотивував свою відмову тим, що жадав підтримки всього українського народу в разі приходу до влади.

Зокрема, вже пізніше, на радянському допиті 5 жовтня 1947 р. він так зізнавався про свою участь у подіях того часу: «Визнаю, що 1918 року, будучи в Україні, окупованій з'єднаними німецькими та австро-угорськими військами, в м. Запоріжжі, в якості начальника гарнізону цього міста, зустрічався з генералами Болбочаном, Гнатівим і Петрівим, котрі мені пропонували об'єднати українські війська і згодом повалити владу Скоропадського та очолити Український уряд. Однак, я від цієї пропозиції відмовився».

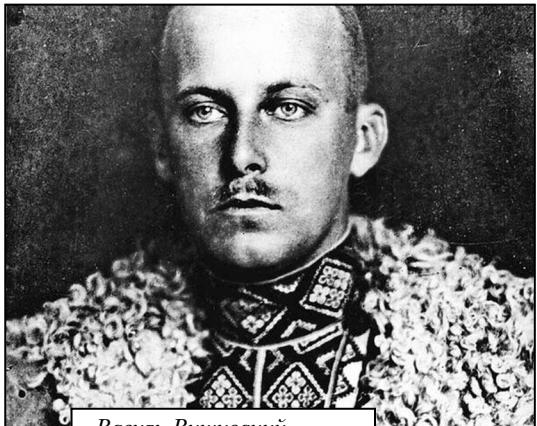
Крім цього, існували й інші плани приведення до влади Габсбурга-Вишневаного, як у Великій Україні, так і в Галичині. Однак, як відзначають сучасники, сам архікняз не був готовий до захоплення влади збройним шляхом і, незважаючи на свою прихильність до справи української державності, покладав

Василь Вишневаній

основні надії на федераційний союз України із габсбургською монархією. Всупереч чуткам і теоріям, він не мав чіткого плану державного будівництва.

З поваленням гетьманату Скоропадського в грудні 1918 року Вільгельм Габсбург-Вишеваний почав співпрацювати з урядом Директорії. Він отримав звання полковника армії УНР, і у вересні 1919 був призначений головою відділу закордонних зв'язків Головного Управління Генерального Штабу УНР. Переїхавши до Кам'янця-Подільського, де на той час були розташовані керівні установи Директорії, Вишеваний розпочав формування мережі військових шкіл для армії УНР. Використовуючи своє знання мов, Вільгельм налагодив контакти з військовими місіями держав Західної Європи. Однак діяльність архікнязя в армії Директорії була нетривкою. Він віднісся вкрай негативно до укладеної Петлюрою в квітні 1920 року Варшавської угоди з Польщею, за якою визнавалася принадлежність західних земель, і зокрема Галичини, до Польщі. На знак протесту Вільгельм пішов у відставку і виїхав через Румунію до Чехословаччини. У березні 1920 року, після перенесеного тифу, він нарешті прибув до Відня,

Василь Вишиваний

де написав в австрійській газеті «Neues Wiener Journal» 9 січня 1921 року гостру антипольську статтю, в якій охарактеризував союз Польщі з УНР як «неприродний». Стаття мала скандалільні наслідки для самого Вільгельма, оскільки розгнівала його батька – затягнутого полонофіла і претендента на польську корону. Поляки навіть опублікували гнівну відповідь батька Вільгельма Карла Стефана Габсбурга, яка фактично була зреченням від сина.

Опинившись в еміграції, Вільгельм Габсбург спочатку приймав активну участь у житті української діаспори в Австрії. 1921 року у Відні виникло Українське національне вільнокозацьке товариство, яке обрало головою управи Габсбурга-Вишиваного. Товариство випускало газету «Соборна Україна», яка дуже прихильно ставилася до особи архікнязя. Серед деяких українських емігрантських монархічних кіл він все ще користувався певною популярністю і розглядався як потенційний кандидат на український трон. Однак у номері «Соборної України» від 19 грудня він однозначно за-перечив свої претензії на верховну владу в Україні. Це, однак, не завадило Вільгельму активно цікавитися подіями як в Україні, так і серед українських емігрантських кіл. Зокрема, використовуючи своє ім'я, він намагався знайти підтримку українській справі серед європейських політиків. Проте

великого успіху починання Вільгельма не мали, оскільки він не мав політичної ваги і за ним не стояло жодних впливових політичних сил. Поступово Габсбург став непомітним в політичному житті української еміграції.

У різні часи він зустрічався з представниками української еміграції – Павлом Скоропадським, Євгеном Коновальцем, Євгеном Петрушевичем, В'ячеславом Липинським, Віктором Андрієвським та іншими, але згодом навіть ці контакти зійшли нанівець. Хоча ім'я Вільгельма використовували для власних цілей різні емігрантські кола, серед них Габсбурга вважали скоріше замріяним ідеалістом, аніж дієвим політиком. Його збірка віршів українською мовою «Минають дні» (1921) рішуче підкреслила основне зацікавлення Габсбурга-Вишиваного – спогади та література.

Певні побоювання щодо Габсбурга-Вишиваного мала й радянська розвідка. Проте її головна увага була прикута до співпраці Вільгельма з українськими націоналістами, зокрема з Євгеном Коновальцем до війни та з представниками ОУН – після неї. Хоча Коновалець був вбитий агентом НКВД Судоплатовим в Роттердамі, радянські органи довгий час не мали ніяких підстав знищувати або навіть арештовувати колишнього архікнязя з огляду на його пасивність в українській політиці. Однак відомості про його контакти з представниками ОУН тримали ім'я Габсбурга в колі зору сталінської розвідки. Вже після закінчення війни, під час окупації Відня у 1944–1947 роках радянськими військами, сталінська розвідка вела таємне стеження за ним.

Привід для арешту з'явився, коли агент французької розвідки капітан Пеліс'є мав зустріч у Відні з Вільгельмом Габсбургом. Ймовірно, французи сподівалися налагодити через нього стосунки з українським рухом опору в самій Україні і, зокрема, з представником ОУН в еміграції Романом Новосадом. 26 серпня 1947 року Вільгельма Габсбурга разом з Новосадом було заарешт

товано радянською секретною службою СМЕРШ і перепrowadжено до Карлс-Баденської тюрми, де велося попереднє слідство. Йому інкримінували шпигунську діяльність із західними державами та звинувачували у зв'язках з ОУН.

Наприкінці листопада 1947 року Вільгельма Габсбурга перевели до Лук'янівської тюрми Києва, де тривало слідство. Протягом півроку його щоденно допитували, переважно вночі, вимагаючи зізнатися в контактах з оунівським підпіллям та західними розвідками. Однак Вільгельм заперечував свою причетність до будь-яких політичних рухів чи партій за останні 20 років, наголошуючи, що всі зустрічі і контакти були окремими подіями і не мали постійного характеру. Він відмовився видавати прізвища своїх друзів та вигадувати наклепи на соратників по еміграції. Слідчі рекомендували йому 25 років ув'язнення в радянських таборах, однак ця рекомендація і наступний вирок залишилися невиконаними. Умови утримання в тюрмі та брак медичного догляду призвели до захворювання Габсбурга на туберкульоз. Вільгельм Габсбург хворів на легені вже давно, втім тюремний лікар пічого іншого, крім захворювання серця, не згадував в історії хвороби. Свідоцтво про смерть, проте, вказує на двосторонній туберкульоз, від якого він помер о 3-й годині ночі 18 серпня 1948 в тюремній лікарні. Не збереглося навіть відомостей про місце його захоронення. Ймовірно, його поховали десь біля огорожі Лук'янівського цвинтаря Киє-

ва без будь-яких позначень місцезнаходження тіла. З огляду на засекреченість обставин смерті Габсбурга-Вишеваного, ця історія рясніла легендами, аж поки справжні документи не пролили світло на правдивий перебіг подій.

Протягом десятиліть особа архікнязя Габсбурга або замовчувалася, або висвітлювалася винятково в негативному свіtlі. В радянській історіографії Вільгельм Габсбург розглядався як ставленник іноземних буржуазних сил, які нібито хотіли за його участю поневолити Україну. Приблизно такий, спрощений погляд на особу Габсбурга-Вишеваного зберігся і в російській історіографії, де йому відводиться роль маріонетки в руках австрійських політиків. До останнього часу дослідження спадщини Габсбурга-Вишеваного не велося і в Україні, і його постати та внесок обrostали міфами і вигадками.

За ініціативи товариша Габсбурга-Вишеваного по еміграції та ув'язненню Романа Новосада у липні 2000 року у Відні в українській греко-католицькій церкві Святої Варвари було відкрито меморіальну дошку Василю Вишеваному (Вільгельму Габсбургу).

Останнім часом, з розсекреченнем радянських архівів у справі Габсбурга-Вишеваного, почалася переоцінка його діяльності і зростання неупередженості ставлення до його внеску в історію України. Зокрема, є пропозиції назвати його ім'ям одну з вулиць Києва, де цей патріот України закінчив своє життя.